

Ralf Dahrendorf (1929–2009)

Podobně jako jiné kulturní oblasti utrpěla také německá sociologie s nástupem Adolfa Hitlera k moci velkou ránu. Mnoho významných sociálních vědců včetně sociologů Německo opustilo a usadili se na pracovištích v USA, aby tím unikli narůstajícímu nacistickému teroru, pronásledování a cenzuře. Po válce tak nebylo vůbec snadné navázat na demokratický vývoj v sociologii z období Výmarské republiky, a to jak z hlediska myšlenkového, tak personálního. Německá sociologie se ocitla ve „slepé uličce“, z níž jí napomohli až kolegové ze Spojených států. Zkušenosti s americkou sociologií, ať už v emigraci, nebo později prostřednictvím různých výměnných studijních pobytů, které umožňovaly navazování kontaktů především s britskými sociology, vedly k tomu, že na sociologických institutech a katedrách, znovuobnovených nebo nově vznikajících na německých univerzitách, brzy převládly tendence upřednostňující empirickou a neideologickou sociologii. Ralf Dahrendorf patří společně s Helmutem Schelskym, M. Rainerem Lepsiusem, Ludwigem von Friedeburgem či Reném Königem k hlavním představitelům tohoto proudu, přičemž on sám proslul zejména jako teoretik sociálních tříd německé společnosti a přísný strážce svobody [Helle 1994: 73]. Třebaže Dahrendorf s Francisem Fukuyamou v mnohém polemizoval, v jednom s ním byl za jedno a ve svém rozsáhlém díle (napsal přes 30 knih a stovky odborných studií) to dával jasně najevo: k otevřené společnosti, jejím demokraticky voleným institucím a liberální demokracii neexistuje žádná alternativa.

Ralf Dahrendorf se narodil v roce 1929 v Hamburku a kromě SRN aktivně působil i ve Velké Británii. V letech 1974 až 1984 stál v čele prestižní London School of Economics a od roku 1987 působil deset let jako rektor St. Antony's College v Oxfordu. Od roku 1993 nosil titul „lord“ a byl členem britské Horní sněmovny. Dahrendorf nepůsobil jen jako sociální vědec, nýbrž se ještě před svým odchodem do Londýna angažoval v politice, určitou dobu také jako poslanec za německou liberální stranu FDP. V sedmdesátých letech měl ve straně velmi silnou pozici, ucházel se dokonce i o předsednický post, ovšem v důsledku vnitrostranických neshod byl nakonec „uklizen“ na post člena Evropské komise (1970 až 1974). Poté se definitivně přesunul do Londýna.

V rámci svého širokého odborného působení Dahrendorf pozoroval také dění v Československu, zejména v revolučních letech 1968 či 1989. Pád tzv. železné opony v roce 1989 pro něj nebyl „koncem dějin“, jak to formuloval Francis Fukuyama [2002], nýbrž „otevřením cesty do budoucnosti“ [Dahrendorf 2008: 11]. Dahrendorf se nedomnívá, že historie sleduje nějaký předem vymezený cíl tak, jak si to myslel Hegel, ale sdílí postoj Karla Poppera, podle něhož mají „dějiny jen ten smysl, který jim dáme“ [Dahrendorf 2008: 14; Popper 1994]. Zcela zásadní roli přitom hraje respekt k principům politické svobody a „otevřené společnosti“,

s čímž podle Dahrendorfa souvisí také požadavek sociální soudržnosti společnosti [Dahrendorf 2000].

Přínos pro formování německé poválečné sociologie

Dahrendorf je nesporně jedním z pionýrů západoněmecké poválečné sociologie. Díky svému výraznému intelektuálnímu působení a trvalosti svých teoretických postojů se stal jedním z nejznámějších a nejcitovanějších německých sociologů [Havelka 2008: 309]. Začínal jako teoretik sociální stratifikace na katedře sociologie v Kostnici (katedru zakládal), později působil například v Hamburku nebo Tübingenu. Po roce 1989 se přeorientoval (podobně jako například U. Beck) na sociologii globalizace a politickou sociologii a stal se analytikem reprezentativní demokracie. Ze Spojených států a Velké Británie přejal teorii jednání, teorii rolí a teorii konfliktů (především od Lewise A. Cosera a Maxe Gluckmana) a rozpracoval koncept *homo sociologicus*, tedy výklad člověka, jenž je schopen přejít jen díky své schopnosti jednat a přejímat role [Dahrendorf 1959]. Podle Dahrendorfa představuje jednání v rolích (*Rollenhandeln*) hlavní předmět sociologického zkoumání [Dahrendorf 1965: 33]. Pojmenováním *homo sociologicus* sledoval analogii s pojmy „home oeconomicus“ či „psychological man“ z příbuzných disciplín.¹

Dnes považujeme Dahrendorfa především za představitele konfliktní sociologie [Bahrdt 2000: 66 a n.]. V sociologické obci způsobil převrat již svým habilitačním spisem s názvem „Sociální třídy a třídní konflikt v industriální společnosti“ (1957), v němž představil „třetí cestu“ mezi pojetím marxistické sociologie vycházející z nesmiřitelného boje mezi třídami a strukturním funkcionalismem [Dahrendorf 1959; Helle 1994: 73 a n.].² Práce se zaměřila na polemiku s Parsonsovým konceptem společnosti vycházejícím z konsenzualistické perspektivy [Parsons 1965]. Dahrendorf nesouhlasí zejména s tím, jak Parsons přistupuje k sociálním konfliktům, tedy že je vykládá jako narušení rovnováhy ve společnosti. Vychází z Marxovy myšlenky proti sobě stojících sociálních tříd, odmítá však akceptovat Marxovo vyústění v beztřídní společnost (tedy v odstranění konflik-

¹ Jmenuje se tak i jeho dílo, útlá studie, která až dosud vyšla v Německu v sedmnácti vydáních, a v níž Dahrendorf vůbec poprvé do německé sociologie přináší teorii rolí.

² Habilitovat se rozhodl již v roce 1954, a to ve Frankfurtu, jím navrhované téma sociálních tříd ovšem zamítli Max Horkheimer a Theodor Adorno. Proto Dahrendorf odešel na „tehdy ještě francouzsky laděnou“ Sárskou univerzitu v Saarbrückenu. Tato zkušenost pak pravděpodobně vedla k jeho rozchodu s frankfurtskou školou, který je v jeho díle patrný [Dahrendorf 2008: 32]. V habilitačním spise se navíc nachází také „nejproslulejší poznámka pod čarou německé poválečné sociologie“, jak ji charakterizoval německý sociolog Dieter Claessens [et al. 1965], v níž Dahrendorf vyvrací centrální tezi své práce, totiž že konfliktní a funkcionální teorie jsou v sociologii stejně důležité a na místo toho se vyznává z konfliktní teorie.

tu). Pro Dahrendorfa je totiž každá společnost nutně strukturálně konfliktní, její roztržitost na třídy a strany způsobuje nerovný přístup k moci, k odměnám a společenskému uznání a k včlenění do společenských vazeb.

Dahrendorf považuje sociální konflikty za něco, co je pro společnost (zejména pro společnost otevřenou) prospěšné, co představuje motor sociálních změn. Tak například utopické společenské modely se vyznačují tím, že v nich chybí sociální změna, vládne v nich dominantní a jediná přípustná představa o platných hodnotách, normách a institucionálním uspořádání. Jak ovšem Dahrendorf ukazuje, realizace všech těchto utopických modelů je spojena s totalitou [Dahrendorf 1968: 32 a n.]. Sociální konflikty pro Dahrendorfa nejsou jen nutným zlem, jsou nedílnou součástí plnohodnotného, demokratického a racionálního života. Společnosti zůstávají lidskými společenstvími jen tehdy, pokud se neustále pokoušejí sjednotit nesjednotitelné a akceptují rozdíly [Dahrendorf 1961: 124 a n.]. Toto tvrzení je také základním předpokladem pro formování teorie demokracie, dalšího velkého tématu, kterému se Dahrendorf věnoval: liberální demokracie existuje a je účinná jen tehdy, když je v ní dodržována občanskoprávní rovnost a když jsou uznávány sociální konflikty ve všech možných oblastech. Žít v konfliktu znamená žít ve svobodě [Dahrendorf 1979, 1992].

Sociologie demokracie

Dalším Dahrendorfovým přínosem je jeho sociologie demokracie. Ve svých knihách dochází k nesamozřejmým závěrům, například vyvrací názor, že vysoká účast občanů na politickém procesu je znakem pevně zakotvených demokratických poměrů. Podle něho je tomu přesně naopak: v demokratických pluralitních společnostech je jistá míra politické neúčasti (v rámci určitých hranic) akceptovatelná a dokonce žádoucí. Dahrendorf dělí veřejnost v liberálních demokraciích do skupin, mezi nimiž probíhá neustálá výměna členů. Ústředním kategorizačním kritériem je míra participace na politickém procesu: 1) latentní neúčastněná veřejnost, 2) pasivní veřejnost, která se projevuje pouze sporadicky coby publikum politického procesu či coby voliči a 3) aktivní veřejnost, která pravidelně participuje na politickém procesu. Jak Dahrendorf tvrdí, podíl zástupců aktivní společnosti je o hodně menší než v případě obou dalších skupin: v případě aktivních občanů-voličů se jedná o nejvýše 10 % voličské základny [Dahrendorf 1968: 32 a n.]. Toto pojetí vede k tomu, že je často řazen k teoretikům elitářského pojetí demokracie (Sartori, Schumpeter), což ovšem není zcela na místě. Aktivní veřejnost totiž podle Dahrendorfa musí vykazovat otevřenost a různorodost. Druhým významným znakem aktivní veřejnosti v liberálních demokraciích je rozmanitost, tedy to, že se neopírá jen o jeden dominující koncept, nýbrž že podporuje diskuzi, spory a konflikty. To samo ještě ovšem není dostačující. Důležitá je garance svobodného vyjadřování názorů a také vztah mezi aktivní a pasivní veřejností.

Toto originální sociologické pojetí demokracie neumožňuje Dahrendorfa jednoznačně přiřadit k žádné soudobé sociologické vývojové koncepci demokracie. Bezesporu u něj převažuje liberální a konfliktní přístup, v tom se shoduje i odborná literatura. Ostatně liberální politiku se sociálním charakterem – zejména v podobě ordoliberalismu – Dahrendorf vyznával i během své aktivní politické kariéry. Nelze jej ovšem výlučně řadit ani k liberálním teoretikům elit. Pro jeho pojetí demokracie je nutná existence konfliktu, díky němuž lze vysvětlovat změny ve společnosti. Tímto přístupem se Dahrendorf zasloužil o to, aby (politický) konflikt ztratil v politické kultuře SRN svou výlučně negativní konotaci a aby se na něj v sociologické obci (také) začalo nahlížet jako na jeden z hlavních hybatelů společenského vývoje.

Dahrendorfův „domeček“

Němečtí studenti škol gymnaziálního typu znají Ralfa Dahrendorfa díky jeho „domečku“ (*Dahrendorfhäuschen*), skice sociálních tříd ve společnosti SRN, kterou se dodnes každý z nich učí v rámci společenskovedního základu. Dahrendorf jej vytvořil v roce 1965 a později publikoval v knize „Společnost a demokracie v Německu“ [Dahrendorf 1968]. Při jeho sestavení se inspiroval Theodorem Geigerem [Geiger 1932], meziválečným německým sociologem, přičemž „domeček“ a celá Dahrendorfova teorie je nová tím, že při definici sociálních tříd vychází primárně ze sociálních mentalit a funkce jednotlivých sociálních skupin v hospodářském systému, a nikoli z vertikálního postavení tříd ve společnosti. Jak sám říká, každý pokus o analýzu sociálních tříd společnosti vyžaduje jednak základní interpretační bázi (tou je pro něj liberální pojetí demokracie), jednak je dobré vyjít z nějakého problému a na jeho základě třídu zachycovat. Pro Dahrendorfa je ústřední otázkou při analýze sociálních tříd v Německu demokracie.

Dahrendorf připodobnil společnost v Německu k domečku, který se skládá ze špičky, horního patra, přízemí a sklepa. Jednotlivé sousedící „stěny“ jsou navzájem prostupné a nikoli statické [Geißler 2002: 117]. Pomocí této struktury rozdělil obyvatelstvo Spolkové republiky Německo do sedmi tříd. Špičku domu představují elity (1 procento celkového obyvatelstva) [Tuček et al. 2006: 16]. Pod ně a vedle nich v patře znázornil byrokratické pomahače elit (*Dienstklasse*; 12 procent), tedy nevýrobně činnou skupinu, která pomáhá elitám se správou země, a dále také „starou“ střední třídu (20 procent) skládající se z malých podnikatelů, jejíž role ve společnosti je spíše defenzivní a jejíž aktivity preferují státní protekci. Do přízemí situoval Dahrendorf „falešnou střední třídu“ (12 procent), která není samostatná a nevykonává „službu vládnoucím“. Dále sem patří „pracující elita“ (5 procent), kterou představují samostatní řemeslníci, resp. řemeslníci se schopností vést další skupinu – pracující třídu (45 procent). Tu tvoří vyučení i nevyučení řemeslníci či jinak pomocní pracovníci. Ve sklepe se nachází „spodní třída“ (5 procent), již představují dlouhodobě nezaměstnaní, analfabeti, kriminálníci atd. Dahrendorf hovoří o „lumpenproletariátu“ a nepřiznává mu ani politickou,

ani sociální sílu. Touto představou o sociální stratifikaci německé společnosti se Dahrendorf řadí společně s již zmiňovaným Thomasem Geigerem k hlavním klasikům-teoretikům sociální stratifikace v Německu.

Značnou pozornost věnuje Dahrendorf elitám, neboť ty, jak sám často uvádí, představují významnou součást liberální demokracie. To však platí jen v případě, že jsou různorodé, že je představují různé skupiny s rozdílnými zájmy. Vysoký stupeň politické rozmanitosti včetně postojových odlišností názorových vůdců společnosti tvoří důležitý aspekt jeho sociologie demokracie. Také zde – při vysvětlení Dahrendorfova pojetí demokracie – si můžeme pomoci strukturou „domečku“. Základ domu tvoří občanskoprávní rovnost a s tím spojená občanská práva, samotná stavba je pak složena ze sociálních konfliktů a střechu vytvářejí elity. Dahrendorf uvádí ještě čtvrtou součást, a to atmosféru, která v domě panuje. Tu má symbolizovat veřejnost, její otevřenost a její důraz na politické a sociální záležitosti [Dahrendorf 1968: 46]. Pouze pokud tato veřejnost – míněna je prakticky vždy občanská společnost – bude nezávislá a autonomní, pak je schopna legitimizovat stát a jeho vládu [Dahrendorf 1991: 96; Taylor 1995: 207]. Vysoká míra konfliktu ve veřejnosti je sice podle Dahrendorfa žádoucí, na druhou stranu by tato různorodost neměla vést k přílišné atomizaci společnosti, neboť – jak upozorňuje Robert Putnam – to může vést k tomu, že se v takovýchto podmínkách bude vládnout až příliš snadno [Putnam 1993]. Toho si je vědom i Dahrendorf, když varuje před vznikem morálního vakua a před rozkladem společenských hodnot, které mohou vyvolat celkovou anomii a zničení svobody [Dahrendorf 1994: 9]. K jádru fungující demokracie podle Dahrendorfa patří to, že „od ní občané nepožadují všechno. Má stanovit spolehlivý rámec, ale ostatní přenechat občanské společnosti samé – stejně jako se občanská společnost nemá neustále domáhat pravidel stanovených státem a peněz z daní“ [Dahrendorf 2007: 98].

Se smrtí lorda Ralfa Dahrendorfa ztratili liberálové v Evropě významnou osobnost. Patřil k neúprosným zastáncům liberalismu a svobody a opakovaně upozorňoval, že liberální řád a s ním i svoboda jsou vždy ohroženy. Proto by podle něj mělo zůstat ústředním smyslem otevřené společnosti naučit se, jak se vypořádat s nejistou budoucností bez prolévání krve. Jako propagátora „činné svobody“ [Dahrendorf 2007: 132; Havelka 2008: 318] jej budeme postrádat zřejmě nejvíce.

Lukáš Novotný

Literatura

- Bahrtdt, Hans P. 2000. *Schlüsselbegriffe der Soziologie. Eine Einführung mit Lehrbeispielen*. München: C. H. Beck.
- Claessens, Dieter, Arno Klönne, Armin Tschöpe. 1965. *Sozialkunde der Bundesrepublik Deutschland*. Düsseldorf, Köln: Diederichs.

- Dahrendorf, Ralf. 1959. *Homo Sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Dahrendorf, Ralf. 1961. *Gesellschaft und Freiheit. Zur soziologischen Analyse der Gegenwart*. München: Piper Verlag.
- Dahrendorf, Ralf. 1965. *Homo Sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Dahrendorf, Ralf. 1968. *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*. München: Piper.
- Dahrendorf, Ralf. 1979. *Lebenschancen. Anläufe zur sozialen und politischen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp-Taschenbuch.
- Dahrendorf, Ralf. 1991. *Úvahy o revoluci v Evropě*. Praha: Evropský kulturní klub.
- Dahrendorf, Ralf. 1992. *Der moderne soziale Konflikt. Essay zur Politik der Freiheit*. Stuttgart: DVA.
- Dahrendorf, Ralf. 1994. „Svoboda a sociální vazby.“ Pp. 9–16 in Krzysztof Michalski et al. *Liberální společnost*. Praha: Filosofia.
- Dahrendorf, Ralf. 2000. „Třetí cesta a svoboda: autoritářský nádech evropského nového středu.“ *Střední Evropa* 16 (98): 17–22.
- Dahrendorf, Ralf. 2007. *Hledání nového řádu. Přednášky o politice svobody v 21. století*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Dahrendorf, Ralf. 2008. *Od pádu Zdi k válce v Iráku. Nový začátek dějin*. Praha: Vyšehrad.
- Fukuyama, Francis. 2002. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.
- Geiger, Theodor, J. 1932. *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes. Soziographischer Versuch auf statistischer Grundlage*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Geißler, Rainer. 2002. *Die Sozialstruktur Deutschlands*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Havelka, Miloš. 2008. „Doslov.“ Pp. 309–318 in Ralf Dahrendorf. *Od pádu Zdi k válce v Iráku. Nový začátek dějin*. Praha: Vyšehrad.
- Helle, Horst J. 1994. *Einführung in die Soziologie*. München, Wien: Oldenbourg.
- Parsons, Talcott. 1965. *Social Structure and Personality*. London: Collier-Macmillan.
- Popper, Karl. 1994. *Otevřená společnost a její nepřátelé I., II.* Praha: ISE.
- Putnam, Robert. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, Charles. 1995. „Invoking Civil Society.“ Pp. 204–224 in Charles Taylor. *Philosophical Arguments*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tuček, Milan, Ivo Bayer, Pavel Machonin, Petr Hartoš, Martin Nekola. 2006. *České elity po patnácti letech transformace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.